

Пише: Марио Калик
уторак, 20 април 2010 20:05

Могу оно што снажно хоћу

Људски потенцијали су неупоредиво већи него што смо тога свесни. У нама је скривена огромна снага

Човек треба да иде својим путем и улаже максимално могуће напоре све до самог краја, док га више силе у том ходу дефинитивно не спрече

Ако још будем жив, нови јуриш на небо не може проћи без мог учествовања, макар пером и речју

Они који су познавали Михаила Марковића имали су пред собом човека који је био надљудски виталан, упоран, непоколебљив, енергичан. Упркос позним годинама у које је (одавно био) зашао, ништа се од те биолошке чињенице на њему није примећивало; он је једноставно пркосио не само друштвеном (како смо видели), већ и постојећем природном поретку и његовим законима. Мени лично никада није на ум пала помисао о његовој смрти, нарочито када се пред крај живота неколико пута извукао из озбиљне здравствене кризе, он је просто био мерило животности, а не старости. Трајно ће ми остати у сећању сцена у којој професор граби Кнез-Михаиловом улицом, на путу ка Академији, брзим, бритким, одлучним ходом, не обазире се много око себе, одајући утисак човека који тачно зна и следи свој животни пут. Као неко ко се стално бори са временом, физичким и друштвеним, у жељи да га претекне и остави за собом, у једној другачијој будућности. Никада није мировао, и у последњем периоду, након што је повредио колена, жалио се што не може да шета. Те перипатетичке шетње са пријатељима биле су иначе за њега извор истинског унутрашњег задовољства, у њима би се дуго па и бурно дискутовало о најраличитијим темама, што је иначе било особено за професоров животни стил. А када бисте разговарали са њим, осетили бисте страховиту менталну и физичку жилавост и издржљивост, која је далеко млађе остављала фасциниране, па и изнемогле, ако би се с њим упуштали у озбиљније разговоре. Ретко ко је могао у том погледу да издржи време и ритам професоровог мисаоног и животног пулса. Чак могу рећи да је толико био животан да ми се понекад полусвесно јављала ирационална помисао да он и не може умрети. Живео је изван старосних доба, у вечној младости духа, када се не може поуздано одредити да ли је неко млад или стар, једнако разговарајући и приступајући лицима свих генерација, од

најмлађих до најстаријих.

Следеће место из професорове аутобиографије упечатљиво показује колико је снажан био његов животни и радни ентузијазам: „У преосталом времену, ако га буде, намеравам да систематски изложим своје основне идеје из онтологије и из политичке филозофије. У ствари, док сам пре неки дан седео у чекаоници Ортопедске клинике на Бањици и чекао да дођем на ред за терапију мог повређеног колена, направио сам скицу десетогодишњег плана радова које бих још желео и могао да напишем (дакле, у периоду 2009–2019). То је у складу с мојим уверењем да човек треба да иде својим путем и улаже максимално могуће напоре све до самог краја, док га више силе у том ходу дефинитивно не спрече“ [1]. Значи, у тренутку док нарушеног здравља седи у чекаоници болнице, када би већина старијих људи пред собом видела само суморне обресе властитог краја и ишчезнућа с овог света, професор не помишља ништа слично, већ прави план свог рада за наредних десет година, када треба да се приближи 100. години живота?! Пар недеља пред смрт, при једном од одлазака у болницу које су, нажалост, постајале све чешће, понео је са собом (чак) пет књига које је планирао да прочита у тих недељу дана колико је било предвиђено да се у болници задржи. И не само да је намерио да прочита толике књиге за ипак доста кратко време, што је већ само по себи дивљења вредно, већ их је све и прочитао?! Једна од тих књига била је и новије дело Карела Косика, о којој ми је, као и о самом Косику, професор врло исцрпно причао, са пуно детаља и енергије, за време једног разговора док је лежао у тој болници. Толика је била снага његове личности, духа и живота [2]. С обзиром на овакве и сличне моменте из његовог живота, волео сам да кажем да је био генетски оптимиста; никада га нисам видео неспокојног, малодушног, очајног, за њега једноставно нису постојале несавладиве препреке и претешке сумње, за сваку потешкоћу је имао воље да је савлада, а често и знања и умећа да то и учини. Тако је било кроз читав његов живот, од раног до позног доба. Како сам каже, „мене никад у животу нису мориле безразложне црне мисли“ [3] и „у целом свом животу нисам осетио досаду ниједног јединог часа“ [4]

. Ма колико ово звучало на први поглед немогуће, ми који смо га знали уверили смо се да је тако. И увек смо себе затицали да више бринемо за њега него што је он сам бринуо и него што је заиста требало, јер је из здравствених тегоба које су нас узнемиравале, у годинама када и најбезазленија повреда или прехлада може да има фаталан исход, излазио несломљен, физички и духовно потпуно спреман за нове активности и подухвате. Једини тренутак у коме сам чуо да је за себе рекао да није добро, да се икада пожалио на властито стање, није био ни када је пре две године боловао од озбиљне упале плућа, ни када је неких месец дана пред смрт опет учестало боравио у болници, него тек у последњих десетак дана, када је због здравствених компликација морао да почне да лежи, не могавши више да време проводи на ногама и да се креће. Као да је тек тада, када више није био у стању да хода *усправно*

, да уздигнута чела, пуних плућа и бистрог ока гледа и осећа свет око себе, предосетио први пут у свом животу да нешто са његовим здрављем ипак није у реду. Да више силе

Пише: Марио Калик
уторак, 20 април 2010 20:05

којима, нажалост, не можемо утећи, почињу да спречавају његов усправан ход којим је корачао кроз читав живот, физички и морално никада не бивајући поражен и бачен на колена.

Професор је стога живео, мислио и изрекао следеће уверење: „Људски потенцијали су неупоредиво већи него што смо тога свесни. У нама је скривена огромна снага“ [5]. Једна од потврда тог уверења био је и његов успешан боравак у Француској 1980, који је за њега био истински изазов јер у том тренутку није владао француским језиком. Па ипак, „огромним напором, за кратко време продро сам у свет француског језика и оспособио се да на том језику предајем и водим расправе; исто оно што сам три године пре тога у Констанци постигао са немачким језиком... Боравак у Француској 1980. био је за мене доказ да могу оно што снажно хоћу“

[6]

. Стално превазилазећи себе и постојеће друштвено стање, проналазећи и извлачећи из себе невероватну енергију, истрајно учећи и промишљајући, до последњих тренутака живота, савладавао је пред собом многе животне и интелектуалне потешкоће, незадрживо напредујући на путу самосазревања. Био је толико различит и узвишенији од оних који не могу јер неће, којима су позиви на неповољне „објективне околности“, које их наводно спречавају да учине нешто више од ламентирања над постојећим (ма колико та јадиковка филозофски била избрушена и дотерана), само изговор и оправдање за властиту малодушност, неодлучност, пасивност. Нажалост, у таквом његовом непрестаном надмашивању самог себе, противречењу и опирању природној и друштвеној „објективности“ и „непроменљивости“, није могао да премости ону последњу границу која све нас као припаднике ове врсте пре или касније чека. Али, када упознате људе као што је био професор, искрено пожелите да што дуже живе, можда чак вечно, јер су то најбољи изданци људског рода, који могу да пруже неизмерно знања и доброте свету и људима око себе. Живети један део свог живота поред њих и са њима зато је велико богатство. Као што је част дружити се са људима који жртвују мир својих позних година, а у крајњем и сам живот, зарад властитих идеја и уверења. Могао је да живи дуже, али не и боље. Квалитет живота који је проживео професор Марковић, у његовој свеукупности, од личног, преко породичног, до друштвеног, остаће вероватно дуго критеријум за добар, испуњен, смисаон живот.

Зато се професор тако мало бојао смрти, јер „смрти се најмање боје они чији живот има највећу вредност“ (Кант). Штавише, први пут када се са смрћу суочио, у раној младости, био је и последњи пут да је о њој размишљао („овакву врсту мисли нећу више никада мислити“ [7]), а и пред крај живота је рекао да смрт није тема којом човек треба да се бави. Колико је тај став другачији и надмоћнији од става оних који у бављењу смрћу проналазе начин да се не баве животом, бивајући годинама болесни-на-смрт, или оних који иду још даље, па човека одређују као биће-ка-смрти и за смисао живота узимају бригу око пуко властите „аутентичности“.

Свакодневно живети хуманистички марксизам

Један детаљ из професоровог живота, огромне симболичке вредности и снаге, открива бескрајну суштину његове изузетне личности. Спазивши човека који је беспомоћно, напуштено и презрено лежао на земљи, као липсали пас, он се, упркос својим годинама, потрудио да га подигне, при чему је тешко повредио (већ спомињано) колена, и та повреда му је представљала проблем до краја живота. Испоставило се да је тај човек био у припитом стању; неки духовни пад у његовом животу претходио је његовом физичком паду. Професор је, из оне савести спрам човечанства у себи и другима, помогао том човеку да поново *хода усправно*. Тако је било и са нама који смо га знали. Када бисмо посрнули, професор је увек био ту да нас ободри и да нам помогне да се *усправимо*

. Поред њега заиста смо се могли осећати као
људи

У свим манифестацијама свога живота, до саме текуће свакодневице, професор је доследно живео своје темељно уверење, без икаквог напора, потешкоћа, дилема, крајње спонтано, лако, небрижно, какво једино и може бити уверење које израња из најдубљих струјања једне личности и њеног карактера. Не може да нас не задиви снага такве принципијелности, пред којом већина људи врло брзо у свом животу попушта, не могавши да издржи притисак њених захтева, тим пре што их је професор испуњавао тако вешто и једноставно. У теорији је био (само)критички и хуманистички марксиста, у животу пролетер, наравно колико је то могуће човеку који је досегао највише домете умног рада и интелектуалног живота. Класна подела је унутар професоровог бића била сасвим искорењена и одбачена. Као што помаже оним „обичнима“, „малима“, „непознатима“, оним „презренима на свету“, које данас више и не примећујемо, да се усправе и поново буду људи, тако га видимо како лежи у болници поред истих тих људи, не тражећи за себе никакве привилегије, чак одбијајући их кад би му се понудиле. И видимо ове како помно прате и упијају професорове покрете и речи, препознајући и осећајући особу која им је толико духовно и класно блиска, ма колико умом и образовањем била „изнад“ њих. Међу њима се развија осећај пролетерског другарства, у потпуности нестаје оно понизно страхопоштовање који „нижи“ тако често осећају и показују пред „вишима“, а ови „виши“ се труде да га одрже и учврсте, инсистирајући на класној дистанци. Остаје само искрено, аутентично поштовање које може доћи једино од једног у основи равноправног бића, а такви су у професоровим очима били други људи, и такав је он постајао за њих чим би га упознали, сасвим непосредан, приступачан, срдчан. Пред многима сличним њему осећамо страхопоштовање према имену, пред њим се, међутим, за нас који смо га боље знали, могло осећати искључиво поштовање према личности. Обраћао би вам се увек са „ти“, а млађи од њега, или бар доста млађи, њему

Пише: Марио Калик
уторак, 20 април 2010 20:05

са „ви“. Али, наше „ви“ је увек било израз оног личног поштовања, и већина га је ословљавала са „професоре“, у смислу који још чува везу са ликом грчког мудраца, поред кога и од кога се не учите само знању, већ и моралу. А његово „ти“ је било израз човека који се према вама односи као према интелектуалном или животном другу, и тај осећај искреног другарства неминовно би вас прожео током комуникације са професором. Зато, када бисте с њим водили неки озбиљан, интелектуални разговор, ништа се не би осећало од оног притиска који неки друштвени ауторитет са собом носи, који је професор несумњиво имао и на кога је увек могао да се позове, у мање или више експлицитном облику. За разлику од већине других интелектуалаца његовог или сличног друштвеног ранга, на тај ауторитет он се, међутим, никад није позивао. Професор универзитета, академик, светски филозоф, истакнута јавна и политичка личност, носилац бројних награда и признања у земљи и свету... професор Марковић је једноставно био изнад свега тога, изнад својих неоспорних титула и почасти, а не у њиховој функцији, не дозвољавајући да прећутни или изричит спољашњи аргумент звања или чувења блокира или потисне аргумент знања и његових унутрашњих захтева [8]

. У разговору с њим суочили бисте се са чистим рационалним ауторитетом заснованим на снажно развијеном логичком мишљењу, изузетној обавештености и моралној непоколебљивости; зато с њим није било лако полемисати, то је био изазов и искушење за све оне који држе до свог мишљења, сматрајући га исправним и значајним. Од таквих се захтевала аутентична интелектуална храброст и снага ако су желели да с професором воде један озбиљан филозофски или политички разговор. У дијалогу, па и спору са професором, њихово мишљење је морало да покаже своју унутрашњу издржљивост, да се суочи са својом властитом (не)доследношћу, емпиријском (не)утемељеношћу или (не)моралношћу. Он се није позивао на своје име, углед или звања, али онда нисте могли ни ви; морали сте остати препуштени само снази свог интелекта, образовања и морала, и покушати да издржите тежак терет професорових питања и контрааргументата. Зато професорова појава, као некад Сократова, није били пријатна онима који осим својих значајних и утицајних друштвених улога, не могу на шта друго да се позову, онима који су више артефакти и артикли на које се каче (друштвене) етикете и цене, него јаке, самосвојне личности.

Елементи класног друштва и његове идеологије ишчезавају и у професоровом дому. У њему нема ничег од оне (мало)грађанске приватности, препуштености сопственичким, себичним интересима и осећајима. Био је то јавни простор, перманентни кризни штаб у који су увек могли да дођу, готово без икакве најаве, сви они који су на овај или онај начин осећали друштвену кризу, о њој размишљали и желели нешто да практично предузму, питајући за савет и размењујући ставове са професором. На сваком кораку видимо књиге, часописе, новине, белешке, човека који је сав у текућим догађајима, али и изнад и испред њих, рефлектујући о њима и настојећи да их исправи и преусмери. Професоров дом био је Агора у малом, на неки начин својина свих људи који су у њему боравили и кроз њега пролазили, јер су заиста могли да се осећају као код своје куће, сасвим слободни да изразе своје мишљење, да буду опуштени и спонтани, наравно до граница пристojности које уосталом треба да буду очуване и у властитом дому. Видимо

Пише: Марио Калик
уторак, 20 април 2010 20:05

како се у њему смењују људи различитих професија и нивоа образовања, али истих, или бар сличних, погледа на свет, које обједињује посвећеност левичарским и патриотским идејама, и воља да се ангажују за њихово друштвено остварење. Друштвена изолација, усамљеност и индивидуализам, сконцентрисани у фетишу приватности, толико су одударали од професоровог *ethosa* да је то био један од важних разлога зашто никада није желео да остане у САД, упркос примамљивим понудама. Други је наравно био: „Нисам желео да себе ослободим одговорности за своју земљу и народ“

[9]

. И тако, док су многи неповратно напустили своју земљу, напуштајући бригу за њено добро зарад властитог интереса, професор јој се увек, након краћих боравака у иностранству, враћао и у њој остајао, борећи се истрајно за добро народа којем је припадао, за ствар његове слободе, националне независности и социјалне правде. И у ентеријеру његовог дома упадљиво се истицао пролетерски елемент. Иако професор у својим теоријским погледима није веровао у потпуно укидање новца и приватне својине, у његовом личном животу новац је симболички био потпуно укинут, као и било какав луксуз и комфор. За разлику од већине, код којих теорија иде испред праксе, па представља у крајњем само идеолошку легитимацију, „рационализацију“ ове друге, можемо рећи да је у неким стварима професорова пракса ишла испред теорије, што је, с обзиром на начело примата праксе, императива да човека превасходно треба спознајемо преко његових дела, а не преко тога шта он мисли или говори о себи (Марков траг и овде је приметан), чињеница која побуђује додатно поштовање. За професора чак и није постојала дилема „имати или бити“, јер је сасвим непоколебљиво стајао на страни „бити“, будући да „све што имаш, има тебе“. И тако, он није имао ништа осим оног неопходног за одржавање једног материјално скромног и једноставног живота, оних природних, истинских потреба које се могу задовољити са мало новца, мало стамбеног простора, хране и одеће, што нам данас, у стихији робног фетишизма и конзумеризма, делује тако далеко и неразумљиво. Његов намештај био је стар, али још увек добро очуван и функционалан, слично малобројним техничким апаратима које је поседовао (мобилни телефон и рачунар није имао). Занимљив је и податак којим сам био помало затечен да кућа у којој је живео, и коју је дуго отплаћивао, није била у целини његова, делио ју је са још једном породицом. Али, ништа од свега овога није засметало професору да помогне другима када је могао, што је увек радо чинио. Тако је удомио једну студенткињу филозофије, без икакве новчане надокнаде, као најближњег свог, као што је од своје скромне уштеђевине издвајао у тренуцима када је некеме било преко потребно, за преживљавање или лечење. Колико још „интелектуалаца“ може да се данас подичи да нису уновчили своје титуле, звања и признања изнад онога што су заиста заслужили да им друштвена заједница додели? Колико њих може да се похвали да су испољили солидарност према другима, нарочито онима „нижим“ од себе, не захтевајући никакву противуслугу, из чистог осећаја дужности помагања другоме у невољи, без икаквог интереса? У погледу ове моралне величине, у временима када се „интелектуалци“ на разне начине продају за паре или власт (која опет доноси паре), ма шта о томе они мислили, професор Марковић остаје светао и недостижан пример. Када каже: „Мене лично никада у животу нису интересовали власт и материјално богатство“

[10]

, заиста му треба веровати.

Пријатељство из врлине

Занимљив је иначе професоров однос према пријатељству. У том погледу био је доста различит од већине људи. Пријатељевао је, наиме, и са људима који су од њега, по неким идејним и политичким схватањима, понекад били врло удаљени, и чак се у конкретним, често преломним тренуцима, налазили на њему супротној позицији (пример Добрице Ћосиће, Светозара Стојановића, Косте Чавошког итд.) Али, оно што га је, упркос тим размимоилажењима, с њима и даље повезивало, није био никакав „материјални“ интерес, што је чест случај у приземној реал-политичкој, па и „интелектуалној“ делатности, данас видљив на сваком кораку. Није он толерисао другачије мишљење, или чак жртвовао своје, да би очувао пријатељство зарад неког добитка у погледу власти, богатства или „послова“, по принципу „услуга за услугу“. У таквим односима о чврстим идејама и искреном пријатељству тешко може бити речи. Него је био спреман да одржи неко пријатељство све док га је с том особом повезивао и најмањи заједнички циљ или идеја. Тако је било и са неким дуго времена великим пријатељима из „Праксиса“. Докле год се са њима могао наћи неки заједнички језик, упркос свим амбиваленцијама, одржавао је контакте па и ближе познанство. Можемо рећи да је био толерантан до крајње границе, које су за већину нас (укључујући и мене) одвише широке и широкогруде, понекад чак побуђујући сумњу у његову принципијелност.

Али, иако је у овом погледу показовао изузетну умереност и флексибилност, своје принципе никада није газлио, ма колико био попустљив и спреман на уступке. Јер, увек би, у критичним тренуцима, својим одлучним ставом и реаговањем показивао постојање ових принципа и њихово поштовање. Стога се код њега никада није појављивало оно усиљено или спонтано средњаштво, она лажна или безбојна толеранција (неутралност) која прикрива драстично одустајање од властитих ставова, зарад неког себичног интереса, или открива њихово потпуно одсуство, што, на крају крајева, излази на исто. Толерисао је различито, па и супротно мишљење, али не и оно очигледно лажно, као што је толерисао другачије, па и супротно деловање, али не и оно потпуно неморално („честитост“ је била реч коју је често користио у истицању нечије људске вредности). Тек у тим случајевима, када код оног другог одумре поштовање сваког интелектуалног или моралног принципа, прекидао би дотадашње пријатељство. Зато се од професора могла учити она тешка вештина која је често одлучујућа у практичном животу, оно сложено, али могуће јединство толеранције и принципијелности, нарочито значајно у кризним временима, када људи знају да пренагле и буду искључиви у одбрани својих уверења, с једне, или да напусте сваки принцип и самопоштовање, с друге стране.

Тако су истина и морал у професоровом животу били изнад пријатељства, боље речено,

у функцији његовог подстицања, зарад њега, јер баш зато што сам неком пријатељ, нећу прећуткивати његове мане и пропусте, будући то није добро за њега. При томе, његова критика је увек била праћена и самокритиком, признањем и преиспитивањем властитих грешака, спремношћу да се увек отворено говори и о његовим ставовима и делању. Ако је ишта толико одударало од професорове личности, онда је то лицемерство. Никада се није могао стећи утисак да је било шта крио од вас, било своје мишљење о вама, било о самом себи. И пред другима и пред собом наступао је потпуно искрено, прозирно чисто и једноставно. Тако је професор оличавао оно истинско пријатељство из врлине, које код Аристотела стоји наспрам лажних облика пријатељства (из себичног интереса или приземног ужитка), а у великој мери за њега је важила и она Аристотелова мисао „Пријатељ ми је Платон, али ми је већи пријатељ истина“. Јер, своје пријатеље, као што смо видели, није штедео. Као Сократ, као осица, знао је да жацне, и без устручавања изрекне примедбу или замерку и најближим пријатељима (то је сада јавно доступно у његовој аутобиографији). И многима од њих, сасвим природно, то није било по вољи, осетили би се увређено, па и љутито, и знали би да се у тим тренуцима удаље од професора. Али, након што би боље размислили, опет би се професору враћали, јер би схватили да нема разлога за љутњу, да су изречене примедбе увек биле добронамерне, без икакве помисли да се критиковани пријатељ понизи или на било који други начин оштети. А ако су заиста желели да исправе своје мане и пропусте, тим пре не нису смели да буду увређени, јер су професорове процене других личности и њиховог делања, по нашем мишљењу, биле углавном врло поуздане. Стога, када би професор износио овакве критике, циљ је био да се та особа поправи, а не у било ком облику обезвреди или уништи, што је злоћудност тако карактеристична за већину људских спорова и конфликта. Ни у случају његових најжешћих полемика и опонената, готово да се уопште није могла осетити икаква пакост, мржња или бес, толика је била благост његовог карактера. Наравно, једино ако би у спору тај други употребио нека нечасна средства, циљао да понизи његову личност, професор се није либио да узврати, јетком иронијом па и сарказмом, који су, међутим, увек остајали достојанствени, никада не прелазећи доњу границу пристојности, доброг укуса и стила. Неотесаност и проста клук били су сасвим одсутни из његовог наступа и понашања.

Последни испраћај

Не треба онда да чуди што је његов испраћај био изузетно достојанствен, још једном показујући величину његове личности и дела. Последњу пошту једном од наших најистакнутијих интелектуалних и јавних радника одали су људи најразличитијих идејних и политичких уверења, професија, старосних доба, из свих друштвених слојева. Од антимарксиста до марксиста, од конзервативаца до комуниста, од младих до старих, од радника до академика и државних функционера, укључујући председника Републике. Међу бројним актерима наше филозофске и политичке сцене који су дошли на професоров испраћај били су и они о којима он, најблаже речено, није имао високо мишљење. У једном тренутку, видевши неке од њих, присетио сам се догађаја са сахране

Пише: Марио Калик
уторак, 20 април 2010 20:05

Ернста Блоха, којој је присуствовао и тадашњи немачки канцелар Хелмут Шмит. На њу је дошао и Руди Дучке са неколико својих пријатеља, и опазивши ко је све присутан, узвикнуо „Блох је наш!“ и преузео посмртни ковчег. Морам да признам да сам, пролазећи поред једне „високе званице“, прецизније речено, оно „највише“, која је уз то и приметно закаснила на испраћај, осетио сличан импулс, само што нисам изустио „Професор је наш!“. И још увек сам подељеног осећања у погледу присуства те и сличних особа; иако је готово са сигурношћу реч о њиховом лицемерству (тј. лажном поштовању, јер да су професора заиста поштовали уважили би неке од његових критика њима упућене), које је иначе постало начин њиховог битисања, потпуно срасло са њиховим ликом и појавом (а неким је то вероватно била прилика за још једну самопромоцију, што је страшно, али истинито), истовремено помало мислим да је ту било нечега, бар у назнакама, од истинског признања, налик оној логици да и највећи грешник у изузетним тренуцима не може да не ода почаст човеку огромне врлине. А професор Марковић је несумњиво био такав човек. Његов живот, и живот многих људи који су испраћају присуствовали, међусобно су били и још увек су раздвојени и супротстављени, у неким случајевима тешко да ће се икада приближити, али су се, бар у том часу, сви они нашли на истом месту и на истом задатку, да мање или више искрено, мање или више потрешено, мање или више борбено, одају признање и почаст једном великом интелектуалцу, истрајном политичком делатнику, неуморном сведоку и храбром учеснику новије историје на овим просторима, а пре свега, истинском Човеку.

Јуриш на небо се наставља

А „бити човек“, како рече Ернст Блох, „значи ходати усправно“. Ова синтагма, на коју се професор често позивао, најбоље осликава његов властити живот. Био је то човек који, како смо видели, иде својим путем и улаже максимално могуће напоре све до самог краја, док га више силе у том ходу дефинитивно не спрече. Живот усправног хода и критичког, друштвено ангажованог мишљења, фанатично упоран и неустрашив, у који се улаже читава егзистенција, до последњих атома њене животне снаге, и у којем се сасвим укида буржоаска раздвојеност теорије и праксе, личног и друштвеног, приватног и јавног, моралног и политичког, био је живот професора Михаила Марковића. То је несумњиво био живот који је вредело живети и који неизмерно оплемењује оне који су били у његовој духовној близини.

Био је то тоталан човек у једном још увек увелико отуђеном свету и времену. Његов живот је пример како треба да изгледа човек будућности, онај појединац који у целини остварује све своје животне потенцијале. А такав човек, као свуда присутан, могућ је само у друштву будућности, социјализму, за који се професор читавог живота доследно и бескомпромисно борио, а у неким тренуцима и изборио – били су то ретки, нажалост пролазни, тренуци будућег у садашњем, када југословенски и светски социјализам још

није „почео да губи своју душу“. Зато његово време није иза нас, оно тек треба (поново) да дође. На самом крају своје аутобиографије, објављене два месеца пред смрт, професор је рекао: „И тако, у целом свету, па и код нас, отварају се могућности једног новог 'јуриша на небо', који је донедавно изгледао сасвим историјски превазиђен. Ако још будем жив, он не може проћи без мог учествовања, макар пером и речју.“ [11]

Професор, нажалост, више није жив, али су, ма колико били малобројни, живи и одважни његови истински поштоваоци и саборци, они којима је оставио завет и обавезу да, као и он, током читавог свог живота непоколебљиво и неуморно „јуришају на небо“. А то небо је она Утопија, место кога још увек нема, а треба и може да буде, за коју се везују најчистије и највише људске наде, од давнина до данас, Утопија о којој Блох, завршавајући своје највеће дело, каже да „постоји као жеља, као жеља да се живи без господара и без угњетавања“.

---

[1] *Јуриш на небо*, 2:468

[2] С тим у вези је и професоров осврт на једну изјаву Бране Петронијевића, који се завршава у професоровој препознатљиво благој, доброћудној иронији: „Морам да кажем да никад нисам успео да схватим како је Брана Петронијевић у пуној снази, у својој шездесет другој, могао да изјави да је његово филозофско дело завршено. Још више ме чуди да је ту реч успео да одржи.“ (*Јуриш на небо*, 2:468). Видимо да је професор сматрао да своје дело није завршио, иако му је одавно поставио темеље. У осмој и деветој деценији свог живота објавио је готово исти број књига као у целокупном претходном периоду, и имао је циљ да ускоро реализује издање својих сабраних дела. На професоровој породици и његовим интелектуалним и личним пријатељима сада је задатак да тај пројекат и остваре, укључујући сређивање и припрему за објављивање великог броја необјављених рукописа и осталих материјала које је професор оставио за собом.

[3] *Јуриш на небо*, 1:263

[4] *Јуриш на небо, 1:453*

[5] *Јуриш на небо, 1:348*

[6] *Јуриш на небо, 2:145*

[7] *Јуриш на небо, 1:401*

[8] Таква је била и пракса унутар београдске Праксис групе: „Посебну виталност нашој малој заједници давало је потпуно одсуство ауторитарног духа. Ми смо били у свему једнаки – иако је међу нама било и асистената и академика. Свачије мишљење се подједнако уважавало. Сви предлози прихватани су по својој умесности, а не по титули оног који их је износио“ (*Јуриш на небо, 2:233*)

[9] *Јуриш на небо, 2:176*

[10] *Јуриш на небо, 2:260*

[11] *Јуриш на небо, 2:471*